

Milan Subotić

Postkolonijalne studije i post-sovjetska društva: mogućnosti i ograničenja ukrštanja

458

Apstrakt *U ovom radu se razmatra pitanje mogućnosti primene postkolonijalnih studija u istraživanju istorije i savremenosti post-sovjetskih društava. Početno ograničene na razmatranje odnosa imperijalnih metropola (Prvog sveta) i njegovih (post)kolonijalnih periferija (Trećeg sveta), postkolonijalne studije ne nailaze na širu recepciju u akademskim krugovima post-sovjetskih društava, te se paradigma postkolonijalizma retko koristi u tumačenju prošlosti i sadašnjosti zemalja bivšeg socijalizma (Drugog sveta). Odbacivanje teze o sopstvenom (post)kolonijalnom statusu u većini istočnoevropskih država najčešće se zasniva na neprihvatanju pretpostavke o postojanju „civilizacijske misije“ komunizma sovjetskog tipa. Stoga se Sovjetski Savez ne smatra kolonijalnom metropolom, već okupatorskom silom, a epoha socijalizma se tumači kao spolja nametnuti prekid u istorijskom razvoju koji se odvijao prema evropskom uzoru. S druge strane, konceptom tranzicije u ovim zemljama otvara se problem njihovog (post)kolonijalnog statusa u odnosu na „Evropu“ kao centar ekonomske, političke i kulturne moći. Stoga je postkolonijalna kritika u post-sovjetskim društvima češće usmerena na tematizaciju fenomena neoimperijalne dominacije i neo-kolonijalne zavisnosti, nego na objašnjenje socijalističke prošlosti. To, prema mišljenju autora, ne znači da niz koncepata postkolonijalne teorije – poput „unutrašnjeg kolonijalizma“ – ne može biti produktivno iskorišćen u potpunijem razumevanju sovjetske prošlosti, kao ni da nam u interpretaciji „hibridnih formi“ post-sovjetske stvarnosti postkolonijalne studije ne mogu biti od koristi.*

Ključne reči: *postkolonijalizam, post-sovjetska društva, kolonijalizam, imperija, unutrašnji kolonijalizam, studije potčinjenosti*

Uvod

Polazeći od sažetog prikaza istorije nastanka postkolonijalnih studija, u ovom radu prikazaću debate o mogućnostima njihove primene u istraživanju prošlosti i savremenog stanja istočnoevropskih post-sovjetskih društava.¹ Bavljenje ovom temom motivisano je ocenom da u istoriografiji i socijalnoj teoriji zemalja bivšeg Drugog sveta izostaje šira recepcija postkolonijalne paradigme. Izuzetak koji, po običaju, potvrđuje pravilo, predstavljaju poznate rasprave o Balkanu,² kao i književne i rodne studije,

1 Članak je deo obimnije studije rađene u okviru projekta Instituta za evropske studije (br. 149026) koji finansira Ministarstvo za prosvetu i nauku Republike Srbije.

2 Rasprave o plodnosti primene postkolonijalnog pristupa u tumačenju prošlosti i savremenosti „Balkana“ čine užu i zasebnu temu koja je prezentovana u knjigama Marije Todorove, Milice Bakić Hejden, Vesne Golsvorti, zborniku radova *Balkan kao*

koje zahtevaju posebno razmatranje i o kojima ovde neće biti reči. Predmet ovog rada ograničen je na zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza i njegovih real-socijalističkih „satelita“ koje, prema uverenju Gajatri Spivak (Gayatri Spivak), predstavljaju legitimnu oblast istraživanja postkolonijalnih studija. Budući da ovo uverenje ne nailazi na širi odjek i podršku u studijama post-socijalizma, u ovom radu ću ponuditi jedno od mogućih objašnjenja razdvajanja i samo sporadičnog ukrštanja dve discipline koje ujedinjuje zajednički prefiks „post“, a koje za svoje predmete imaju (post)kolonijalna i (post)sovjetska društva. Radi potkrepljenja tog objašnjenja, u prvom delu rada kratko ću se osvrnuti na nastanak i razvoj postkolonijalnih studija, kao i na njihovu težnju da tematski obuhvate i ona područja koja u prošlosti nisu bila „kolonije“ u klasičnom smislu te reči. U nastavku, ukazaću na to kako reinterpretacija ruske i sovjetske prošlosti u „imperijalnom ključu“ (*Imperial turn*) predstavlja ključnu pretpostavku mogućnosti formulisanja postkolonijalne kritike sovjetskog istorijskog iskustva i post-sovjetskog društvenog i političkog razvoja. Razlikujući unutrašnji i spoljašnji okvir „sovjetske imperije“, u trećem delu rada izložiću argument prema kojem je odbacivanje pretpostavke o sovjetskoj „civilizacijskoj misiji“ osnovni razlog neprihvatanja postkolonijalne paradigme u zemljama Istočne Evrope. Negiranje sopstvenog (post)kolonijalnog statusa u ovim zemljama bazira se na naglašavanju razlike između sovjetske „okupacije“ i kolonijalne dominacije, te na tezi o pripadnosti „Evropi“ u koju, nakon perioda „spolja nametnutog“ socijalizma, ove zemlje teže da se ponovo „vrate“. S obzirom na to da je paradigma „tranzicije“ široko prihvaćena u post-sovjetskim studijama, razumljivo je što je postkolonijalizam sa svojom kritikom evrocentrizma imao samo marginalnu teorijsku ulogu i ograničenu primenu u istraživanjima post-sovjetskih društva. Oživljavanje interesovanja za postkolonijalnu kritiku u društvima bivšeg socijalizma danas je više vezano za teškoće tranzicije i gubitak vere u njihovu uspešnu „evropeizaciju“, nego za tumačenje uticaja sovjetske kolonijalne dominacije u prošlosti. Uprkos tome, u završnom delu rada formulirano je uverenje da pojedini koncepti postkolonijalne kritike – poput „hibridnosti“ i „unutrašnjeg kolonijalizma“ – predstavljaju potencijalno plodno oruđe za razumevanje i interpretaciju kako sovjetske prošlosti, tako i post-sovjetske savremenosti.

459

metafora (ur. O. Savić i D. Bjelić), te u brojnim propratnim radovima. S obzirom da debate o ovom regionu koje su, u osnovi, bile prevashodno podstaknute raspadom Jugoslavije, nisu predmet ovog rada, čitaoca upućujem na jedan noviji tekst Zorana Ćirjakovića u kojem autor „uvodi subalternistički diskurs ‘provincijalizacije Evrope’... kao mogući pristup ‘deprovincijalizaciji Balkana’ i delegitimisanju neoesencijalističkih tumačenja koja su imala značajno mesto u analizama postjugoslovenskog nereda“ (vid. Ćirjaković 2012).

1. Postkolonijalne studije: univerzalizacija „potčinjenosti“ (*subalternity*)

460

U jednom kraćem osvrtu na nastanak i razvoj „studija potčinjenosti“ (*subaltern studies*) Čaterdži (Chatterjee) zaključuje kako je razradom koncepta istraživanja i pisanja „istorije potčinjenih“ (*subaltern history*) stvoren jedan „generalno prihvatljiv metodološki i stilski pristup modernoj historiografiji koji može biti upotrebljen bilo gde“ (Chatterjee 2006: 104). Ovaj novi historiografski pristup koji su početkom osamdesetih godina formulisali indijski istoričari (*Subaltern studies group*) zainteresovani za reinterpretaciju kolonijalne prošlosti i post-kolonijalne savremenosti Južne Azije, oslobođen je na taj način svoje izvorne vezanosti za lokalni kontekst. Njihova kritika spolja nametnutog prosvetiteljskog i evropocentričnog historiografskog „master-narativa“³, kome su robovale ne samo nacionalističke elite novostvorenih nezavisnih država, već i marksistički kritičari kolonijalizma,⁴ brzo je našla sledbenike među istoričarima drugih područja nekadašnjih evropskih kolonija, poput Bliskog istoka, Afrike i Latinske Amerike. Stoga, kako to ističe Čakrabarti (Chakrabarty), „nije neopravdano reći da izraz ‘subalterne studije’ – kojim je nekada označavana serija publikacija o istoriji Indije – danas predstavlja opštu oznaku za čitavo jedno istraživačko polje koje se često smatra blisko povezanim s postkolonijalizmom“ (Chakrabarty 2000a: 9).

Pomenutu vezu s „postkolonijalizmom“ možemo shvatiti u doslovnom, temporalnom smislu – naime, novi akademski pristup istraživanju kolonijalne „potlačenosti“ formulisan je *posle* sticanja političke nezavisnosti bivših evropskih kolonija: „Proces dekolonizacije dostigao je vrhunac između četrdesetih i šezdesetih godina, dok je teorijski korpus postkolonijalnih

3 „Bar u meri koja se tiče akademskog diskursa istorije – to jest, ‘istorije’ kao diskursa koji se proizvodi na institucionalizovanom mestu kakvo je univerzitet – ‘Evropa’ ostaje suvereni, teorijski subjekt svih drugih istorija, uključujući onih koje nazivamo ‘indijskom’, ‘kineskom’, ‘kenijskom’, itd. Sve ove druge istorije na jedan poseban način teže da postanu varijacije vladajuće pripovesti (*master narrative*) koja može biti nazvana ‘istorijom Evrope’. U tom smislu, ‘indijska’ istorije je, sama po sebi, u poziciji potčinjenosti (*subalternity*) – polazeći od takvog shvatanja istorije mogu se artikulirati samo potčinjene pozicije subjekta.” (Chakrabarty 2000: 27)

4 „Kolonijalizam i njegovo nasleđe bili su i ranije suočeni sa osporavanjima. Treba se samo setiti nacionalističke pobune protiv imperijalističke dominacije i marksističkih bespoštednih kritika kapitalizma i kolonijalizma. Ipak, ni nacionalizam ni marksizam nisu bili oslobođeni od evropocentričnih diskursa. Iako je nacionalizam preokrenuo orijentalistički način mišljenja tako što je potlačenoj naciji pripisao aktivizam i istoričnost, on je i dalje participirao u poretku Razuma i Progresu koji je sam kolonijalizam uveo. Kada su pak marksisti usmeravali svoju pažnju na kolonijalnu eksploataciju, njihov kritizam je bio ograničen istoricističkom shemom koja istorijsko iskustvo Evrope smatra univerzalnim.“ (Prakash 1994: 1475)

studija nastao tek osamdesetih godina na tragu kritika orijentalizma i prosvetiteljske racionalnosti koje su bile tesno povezane sa promišljanjem evrocentrične filozofije i istoriografije... Drugim rečima, kao određeni teorijski koncept 'postkolonijalizam' nije nastao posle iznenadnog sloma 'realno postojećeg kolonijalizma', već... kao kritička refleksija kontinuiranog prisustva kolonijalizma u projektima nacionalnih elita novih država, kao i u pojmovima nacionalizma, suvereniteta, akumulacije, demokratije s jedne, te učešća u raspravama o mogućnostima i ograničenjima samog saznanja, s druge strane." (Chari & Verdery 2009: 11) Paradoksalno, postkolonijalni teoretičari koji su programski odbacivali sve „velike priče“ evropske filozofije implicitno su potvrdili staru hegelijansku izreku da Minervina sova poleće u sumrak, tj. da tek *posle* okončanja klasičnog kolonijalizma možemo osvetliti ne samo njegovo (samo)razumevanje u prošlosti, već i najrazličitije (saznajne, kulturne, političke...) vidove njegove uporne reprodukcije u savremenosti.

461

Ostavljajući po strani brojne sporove o određenju i značenju „postkolonijalnosti“⁵ kao i teškoće u definisanju heterogenog i veoma razuđenog polja „postkolonijalnih studija“,⁶ napomenimo da su katedre komparativne književnosti na (američkim i engleskim) univerzitetima bile „rodno mesto“ ovih teorija, dok su njihovi glavni zagovornici bili autori poreklom iz bivših kolonija za koje, kao pripadnike „akademske dijaspore“, koncepti poput „nepripadanja“, „hibridnog identiteta“ i „mimikrije“ nisu imali samo teorijski smisao i značaj: „Isticanje u prvi plan 'hibridnosti' i 'sinkretizma' u postkolonijalnim studijama skreće pažnju na uzajamno preklapanje 'centralnih' i 'perifernih' kultura. Upravo 'hibridnost' i 'sinkretizam' omogućavaju debate o mnogostrukostima identiteta i pozicioniranja subjekta – koje proizilaze iz premeštanja, imigracije i egzila – pri čemu granice identiteta ne ostaju sačuvane u skladu sa esencijalizmom

5 Sporovi se vode već oko samog naziva: „post-kolonijalizam“ ili „postkolonijalizam“. U ovom radu reč pišem sa crticom kada njome označavam vremenski određeni period i procese koji slede *posle* okončanja direktne kolonijalne vlasti, dok bez crtice njome označavam znatno širi vremenski period uspostavljanja, trajanja i posledica kolonijalne vladavine, te njenih uticaja na kulturu i način mišljenja kako bivših metropola, tako i kolonija, koji traju do današnjeg dana (videti: Hiddelston 2009: 3–4). Iako pravi sličnu distinkciju, Eškroft se dosledno odlučuje za suprotno rešenje: „Koristimo termin postkolonijalno kako bismo obuhvatili celokupnu kulturu koja je pogođena imperijalnim procesom od momenta kolonizacije do današnjeg dana“ (Ashcroft et al. 2004: 2).

6 Nepregledna literatura o postkolonijalnim studijama obiluje ispoljavanjem svojevrsnog „narcizma malih razlika“ kojim postkolonijalni teoretičari hermetičkim jezikom ističu neslaganja oko metoda i perspektiva svojih „teorijskih praksi“. Teri Iglton je duhovito istakao kako je sam koncept „postkolonijalizma“ predmet sporenja: „Mora da negde postoji tajni udžbenik napisan za postkolonijalne kritičare u kome prvo pravilo glasi: 'Počni sa odbacivanjem samog koncepta postkolonijalizma'“ (Eagleton 1999: 3).

i poreklom. Nimalo nije slučajno što su upravo intelektualci iz Trećeg sveta, koji su uglavnom činili dijasporu u Prvom svetu, bili ti koji su, i sami po sebi 'hibridni', formulisali teorijski okvir koji intelektualca Trećeg sveta smešta unutar mnogostrukih kulturnih pozicija i perspektiva.“ (Shohat 1992: 108) S druge strane, profesionalna usredsređenost postkolonijalnih teoretičara na istraživanje književnosti (vid. Ashcroft et al. 2004) bila je u saglasju s „jezičkim obrtom“ (*linguistic turn*) u humanističkim naukama koji je svoje filozofsko obrazloženje nalazio u Fukoovoj kritici diskursa kao sinteze „moći“ i „znanja“, kao i u postmodernističkom podrivanju vere u univerzalnost (zapadnog) Uma.⁷ Pionirsku ulogu u tom pogledu imao je *Orijentalizam* (1978) u kome je Said kritičkom analizom naučnog znanja i umetničke imaginacije o (kolonijalnom) „Istoku“ ukazao na njihovu čvrstu isprepletanost sa stvarnošću imperijalne dominacije „Zapada“. Borba antikolonijalnih pokreta zemalja Trećeg sveta protiv strane dominacije omogućila im je sticanje političke nezavisnosti, ali ne i oslobođenje od svih drugih, pre svega kulturnih, posledica kolonijalne vladavine. Stoga su postkolonijalne studije nastale kao plod kritičkog razmatranja dugoročnih kulturnih učinaka imperijalne dominacije i kolonijalne potčinjenosti.⁸ Premeštanje težišta kritičke analize sa tema neposredno povezanih sa *eksploatacijom* (ekonomija) i *dominacijom* (politika) na oblast kulture nije bilo samo posledica razočaranja stanjem u novonastalim nezavisnim državama,⁹ već i sve izraženijeg „kulturnog obrta“ (*Cultural turn*) u društvenim naukama: „Tokom dve i po decenije po objavljivanju *Orijentalizma*, nauka se, kada su u pitanju postkolonijalizam, globalizacija i Treći svet, prestrojila sa sociološke i ekonomske analize na kulturološku i teorijsku, semiotičku analizu i analizu diskursa. U isto vreme, studije postkolonijalizma poljuljale su teorijske modele i metanaracije zasnovane na nekad dominantnim paradigmatima modernizacije, razvoja i svetskih sistema.“ (Todorova 2006: 13)¹⁰

7 „Sveobuhvatnu kritičku retrospekciju kojom su osamdesetih godina podvrgnute ekskluzivistički shvaćene forme Uma i univerzalnosti, stvorene zapadnom modernošću u saučesništvu sa imperijalnom ekspanzijom i kolonijalnom vladavinom, možemo smatrati direktnim pretkom postkolonijalne teorije.“ (Perry 1997: 4)

8 „Od kasnih sedamdesetih godina, ovaj koncept prevashodno su koristili kritičari književnosti koji su raspravljali o različitim *kulturnim uticajima kolonizacije*.“ (Ashcroft et al. 2001: 186)

9 Prema Kuperu, snažan rast interesovanja za kolonijalne studije tokom osamdesetih godina „jasno je odražavao neuspehe projekata modernizacije kako u njihovim liberalnim, tako i u radikalnim (socijalističkim) verzijama.“ (Cooper 2005: 34)

10 Ili, kako to ističe Jang: „Postkolonijalna teorija se razlikovala od ortodoksnog evropskog marksizma jer je njegovu kritiku objektivnih materijalnih odnosa kombinovala sa detaljnom analizom njihovih subjektivnih učinaka. Stoga je ona imala važnu ulogu u rastućem kulturalizmu savremenih političkih, društvenih i istorijskih analiza. Neki od kritičara tu kulturalističku tendenciju smatraju pre tipičnim simptomom

Umesto razmatranja sporova o statusu i dometima postkolonijalnih studija za potrebe ovog rada važnije je skrenuti pažnju na činjenicu da danas, nasuprot vremenu njihovog nastanka, ove studije nisu više striktno ograničene na tematizaciju mehanizama i posledica dominacije velikih imperijalnih sila („Prvog sveta“) u zemljama takozvanog Trećeg sveta. Nestankom klasičnog kolonijalizma, njegova noseća dihotomija relativizovana je brisanjem granica između imperijalnih „metropola“ i kolonijalnih „periferija“ kao binarno suprotstavljenih, esencijalistički shvaćenih i homogeno predstavljenih entiteta. Dovodeći u pitanje „binarizam“ strukturalističkih teorija, postkolonijalne studije danas se prevashodno bave istraživanjem različitih heterogenih „zona kontakta“ u kojima se odvijaju procesi „transkulturalnih razmena“ (vid. Pratt 1992: 6). Na taj način, prethodno dominantno interesovanje za jednosmerni determinizam „kolonijalne situacije“ postepeno je zamenjeno istraživanjem dvosmerne interakcije koja se odvija između kolonizatora i kolonizovanog: „Upravo zato što postkolonijalni identitet nastaje u ambivalentnom prostoru kolonijalnog susreta, dinamika promene ne odvija se isključivo u jedinom smeru. Ona je, u stvari, transkulturalna – sa značajnim efektima u oba pravca – jer angažovanje u kolonijama postaje sve važniji faktor u konstituisanju imperijalnog društva i njegovog samorazumevanja.“ (Ashcroft et al. 2001: 27)¹¹ Stoga se tematski obim postkolonijalnih studija postepeno širio pomeranjem fokusa istraživanja s praksi dominacije, disciplinovanja i nasilja u bivšim kolonijama, na analize učinaka kolonijalizma i u samim imperijalnim metropolama.

463

Posmatrano iz te perspektive, uočeno je da su imperijalne metropole svoju rastuću unutrašnju (rasnu, kulturnu, etničku, socijalnu...) heterogenost često regulisale reprodukcijom mehanizama kolonijalne dominacije nad, ovog puta, *sopstvenim* ili „*unutrašnje Drugim*“: „Izgradnje kolonija i država tesno su bile povezane jer je svaka država koja je pretendovala da bude ‘metropola’ imala svoju listu unutrašnje ‘Drugih’ (seljaka ili, generalno, ‘plebejaca’) za koje se činilo da je neophodno ‘poboljšanje’ koliko i za spoljašnje ili kolonijalne podanike.“ (Sunderland 2010: 125) Na taj način, brojne marginalizovane grupe razvijenog („prvog“) sveta takođe mogu biti razmatrane kao „potlačene“ (*subaltern*) jer su i one same bile i ostale

savremene kapitalističke kulture nego vrstom analize koja nam omogućava kritički pogled na dinamiku koja joj leži u osnovi. Prema takvom stanovištu, postkolonijalizam nam, u najboljem slučaju, opisuje efekte savremenih društvenih i ekonomskih odnosa, ali malo šta čini da razotkrije njihove uzroke ili da ih promeni u samoj osnovi.“ (Young 2001:7)

11 „Evropu su stvorili njeni imperijalni projekti u istoj onoj meri u kojoj su kolonijalni poduhvati bili oblikovani sukobima unutar same Evrope.“ (Cooper and Stoler 1997: 1)

izložene hegemonim diskursima vladajućih elita sopstvenih društava na način koji je sličan onom praktikovanom u prostorno udaljenim kolonijama Trećeg sveta. Stoga je, kako to ističe Jang, „postkolonijalna kritika usredsređena na *sve sile ugnjetavanja i prinudne dominacije koje su delatne u savremenom svetu* – njen domen su politike anti-kolonijalizma i neokolonijalizma, rase, roda, nacionalizma, klase i etniciteta“ (Young 2011: 11; slično: Quayson 2000: 2). Ova, u velikoj meri proširena upotreba koncepta (post)kolonijalizma, vraća nas već pomenutoj Čaterdžijevoj tezi prema kojoj metodologija „istorije potčinjenosti“, formulisana u interpretaciji engleske kolonijalne dominacije Indijom, sada može biti primenjena „*bilo gde*“.

2. Imperijalni obrt i kolonijalna dominacija

464

Prethodno ovlašno skiciranom dinamikom razvoja postkolonijalnih studija želeo sam da ukažem na postepeno širenje njihovog istraživačkog polja koje, pošavši od problematizacije (dvosmernih) odnosa (evropskih) imperija i njihovih (prekomorskih) kolonija, u epohi globalizacije teži da se konstituiše kao univerzalna, „panoptička“ teorijska perspektiva. Ipak, kako je to s notom razočaranja primetio jedan njihov zagovornik, čudno je što postkolonijalne studije, uprkos ekspanziji i širokoj primeni, „upadljivo zapostavljaju bavljenje velikim delom planete koji je obično označavan kao ‘Sovjetski blok’ ili ‘Drugi svet’“ (Chernetsky 2003: 32). Da li je to „zapostavljanje“ plod svojevrsne „inercije“ uslovljene činjenicom da je upravo „svet socijalizma“, usled njegove antikolonijalne ideološke retorike i decenijskog statusa uzora modernizacije za brojne zemlje Trećeg sveta,¹² bio sasvim izvan kritičke optike postkolonijalnih studija u njihovom formativnom periodu? Da li je nakon sloma komunističkog projekta uvrežena početna podela na „tri sveta“ izgubila smisao, te se sada postkolonijalna teorija može iskoristiti u istraživanjima ne samo prošlosti „sovjetske imperije“ i njenih brojnih „spoljašnjih“ i „unutrašnjih kolonija“, već i u tematizaciji post-sovjetskog razvoja?¹³ Drugim rečima, da li je,

12 Sam koncept „Trećeg sveta“ koji je korišćen kao opšta oznaka za „nerazvijene zemlje“ kao homogenu kategoriju nije nastao nezavisno od istorijskog postojanja „socijalističke alternative“ oličene u SSSR: „Izvorno korišćenje tog termina i samo bavljenje njime nastalo je iz anksioznosti Zapada zbog pojave ‘drugog’ sveta socijalističkih država Istočne Evrope. Sovjetski Savez je bio primarna briga koja je od samog početka usmerila mišljenje Zapada o nerazvijenom svetu“ (Pletsch 1981: 567)

13 „Velika i časna politička privrženost Trećem svetu bila je u središtu teorije o tri sveta iz koje je nastala postkolonijalna kritika. Jedan od aspekata te privrženosti bilo je sasvim opravdano uverenje da je Prvi svet u velikoj meri uzrokovao nedaće Trećeg sveta, kao i tome pridruženo uverenje da je socijalizam Drugog sveta najbolja alternativa. Kada se najveći deo Drugog sveta 1989. i 1991. urušio, njegov slom je rezultovao

uprkos različitim istorijskim pretpostavkama i „obostranom prećutkivanju“, moguća plodna razmena između postkolonijalnih i post-sovjetskih studija tako što bi postkolonijalna istraživačka perspektiva bila upotrebljena u objašnjenju i razumevanju savremenog „postkomunističkog stanja“? Koначно, ova i slična pitanja vode nas opštijoj dilemi o izmenjenom statusu postkolonijalne teorije: „Da li je ‘postkolonijalno’ postala nova *univerzalna kategorija* koja je jedina sposobna da pod jednu pojmovnu rubriku podvede tako veoma različita istorijska iskustva poput nastanaka država Novog sveta iz nasleđa kolonijalizma belih doseljenika, procese dekolonizacije Afrike i Azije, kao i znatno noviju dezintegraciju Sovjetskog bloka? Ako jeste, šta se dobija i gubi takvim pristupom istoriji? (Ram, 2006: 831).

Ispoljavanje univerzalističkih pretenzija postkolonijalne teorije sadržano u njenom nastojanju da konceptualno i metodološki „kolonizuje“ istraživanja sasvim različitih područja sveta (*area studies*), istovremeno je praćeno uvidom da je „*svaka postkolonijalnost* [prostorno i vremenski – prim. M. S.] *situirana pa, stoga, različita*“ (Spivak 2006: 828, istakao M. S.).¹⁴ Ova napetost između moguće univerzalne primene postkolonijalnog pristupa i posebnosti (post), „kolonijalnih situacija“ biva znatno lakše razrešena u studijama književnosti nego, na primer, u proučavanju istorije u kojoj bi „postkolonijalni status“ obuhvatao međusobno tako različite regione kakvi su Južna Azija, Afrika, Istočna Evropa, Latinska Amerika, kao i „naseljeničke kolonije“ poput Australije, Sjedinjenih Američkih Država, Kanade: „U istraživanjima književnosti postkolonijalna teorija relativno jednostavno prelazi s jednog regiona na drugi, ali za istoričare i društvene naučnike postoji više prepreka koje intelektualno otežavaju njenu primenu na različite zemlje kojima se oni bave.“ (Adams 2008: 2) Teza da „na planeti nema nijednog kvadratnog metra naseljene zemlje koji u nekom vremenskom periodu nije bio kolonizovan pa, stoga, i postkolonijalan“, nije nam od velike pomoći jer, ako se svuda orijentišemo pomoću „kompasa“ postkolonijalizma, onda nam preti opasnost da sama kategorija „postkolonijalnosti“ postane tako obimna da izgubi bilo kakvu

obostranim prećutkivanjem, vidljivim u mnogim radovima o postkolonijalizmu i postkomunizmu, te je očito da za postkolonijalne teoretičare koji su odrasli u paradigmi tri sveta i dalje ostaje veoma teško da prepoznaju postkolonijalnu dinamiku u okviru Drugog sveta“ (Moore 2001: 117).

14 Slično ističe i Eškroft: „Pored toga što su za utemeljenje termina ‘postkolonijalnosti’ fundamentalne evropske kolonijalne istorije i institucionalne prakse, kao i odgovori (otporom ili na drugi način) na te prakse dela ili celog kolonizovanog naroda [...] jednako fundamentalno ograničenje je usmerenost pažnje na preciznu lokaciju. Svaki kolonijalni susret ili ‘kontakt zona’ je različit i svaki postkolonijalni slučaj zahteva da, nasuprot opštim principima koji su u pozadini, bude precizno lokalizovan i analiziran zbog specifične interakcije ‘kolonizatora’ i ‘kolonizovanog’“ (Ashcroft et al. 2001: 189–190)

analitičku vrednost (Moore 2001: 112; 118). Pod „kolonijalizmom“ ipak obično podrazumevamo *istorijski određenu praksu* političke dominacije i ekonomske eksploatacije koje su, pozivajući se na svoju kulturnu superiornost (ostvarenje „civilizacijske misije“), sprovodile evropske države na udaljenim („prekomorskim“) teritorijama naseljenim „nerazvijenim“ (domorodačkim) zajednicama. Uprkos tome, zalažući se za formulisanje jednog šireg i „labavijeg“ koncepta „kolonijalizma“, Spivakova je u jednom obraćanju studentima slavistike izrazila nadu da se postojeći (južnoazijski, bliskoistočni i latinoamerički) modeli kritike kolonijalnog diskursa mogu plodno primeniti i u oblastima njihovog istraživačkog interesovanja: „Kada negde tuđinska nacija-država uspostavi svoju vladavinu, namećući svoje zakone i sistem obrazovanja kao i menjajući način proizvodnje radi sopstvene ekonomske koristi, onda možemo koristiti termine ‘kolonizator’ i ‘kolonizovani’. Posledice njihove primene na široko mnoštvo političkih i geografskih entiteta bilo bi pogrešno, *ako bi samo jedan model kolonijalizma postojao*. S druge strane, ako uočimo kako se različite vrste poduhvata i projekata preobraćaju u nešto što se može uklopiti u prethodno formulisani minimalistički opis kolonizacije, imaćemo ubedljive analize različitih vrsta progresivističkih politika.“ (Spivak 2006: 828) Ipak, ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri „elastično“ moramo tumačiti figure „kolonizatora“ i „kolonizovanog“ da bismo ih „kreativno primenili“ ne samo u analizama prošlosti Ruske imperije i Sovjetskog Saveza, već i u tumačenjima savremenog, post-sovjetskog društvenog i političkog razvoja?

U traganju za odgovorom na ovo pitanje najmanja doza „elastičnosti“ neophodna je onim autorima koji se bave prošlošću Ruske imperije jer se oni mogu pozvati na stavove istoričara koji klasično značenje „kolonijalizma“ proširuju tako da njime ne obuhvataju samo praksu evropskih „prekomorskih“ imperija, već i njihovih kontinentalnih „srodnika“ – Ruske, Otomanske i Austrougarske imperije. U sva tri slučaja, uprkos teritorijalnoj kontinuiranosti ovih imperija, moguće je identifikovati njihova središta ili „jezgra“ (mada ne i „nacije-države“) u odnosu na koja, kasnije pripojene (osvojene) teritorije predstavljaju periferije čiji je status nalik klasičnim kolonijalnim posedima. Ako ostavimo po strani otomanski i habzburški primer, u slučaju Ruske imperije, takvim „kolonijama“ obično se smatraju Sibir, Kavkaz i Centralna Azija, dok se, znatno ređe, takav status pripisuje i njenim „zapadnim krajevima“. Diferencirani pristup ovim imperijalnim „krajinama“ (*окраины*) zasniva se na činjenici da je Ruska imperija, ambivalentna u pogledu sopstvene pripadnosti Evropi, na različite načine sagledavala i tretirala svoje „azijske“ i „evropske“ periferije

– dok se u prvim, uverena u sopstvenu kulturnu superiornost, pozivala na ostvarenje svoje „civilizacijske misije“,¹⁵ drugim je prosto vladala.¹⁶ U svakom slučaju, od Petra Velikog koji je posle pobede nad Švedskom (1721) svoje carstvo nazvao „imperijom“ (*imperium*), simbolički je jasno izražena pretenzija Rusije da – *poput drugih modernih imperija* – politički vlada različitim osvojenim ili pripojenim teritorijama koje ekonomski koristi, naseljava i „civilizuje“.¹⁷ Stoga, nezavisno od toga što te teritorije nisu bile udaljene (prekomorske) kolonije, kao i od činjenice da su se tokom vremena percepcije granica imperijalne „metropole“ i „periferija“ menjale, koncept „kolonijalizma“ može biti legitimno korišćen u tumačenju ruske imperijalne istorije.

Ovaj širi, komparativni pristup konceptu „imperije“ kao osobitom modelu političke organizacije i mehanizmu vladavine omogućio je uključivanje kolonijalne teme u historiografiju kontinentalnih imperija, a tradicionalni sporovi o „evropskom“ ili „azijskom“ identitetu Rusije dobili su dodatni podsticaj debatama o plodnosti primene Saidove „orijentalističke paradigme“ na ruski slučaj (videti: Subotić 2013). Počevši sa kritikom zapadnih predstava o Rusiji kao *objektu* (zapadnog) orijentalizma, ove debate su tokom vremena usmerene ka ispitivanju mogućnosti primene Saidove kritike orijentalizma u analizama ruskog imperijalnog diskursa o sopstvenom, „*unutrašnjem* Orijentu“. Dok su se istoričari prevashodno bavili proučavanjem institucija i mehanizama ruske vladavine nad njenim „istočnim periferijama“, primarni predmet istraživanja onih autora koji su bili inspirisani postkolonijalnim studijama bila je ruska književnost u kojoj su oblikovane predstave o Kavkazu i Srednjoj Aziji (videti: Layton 1994; Thompson 2000; Ram 2003; Hokanson 2008). Ograničavajući se na analizu „domena tekstualnosti“, oni su sledili Saidov postupak iz *Kulture i imperijalizma* proširujući ga interpretacijom književnih reprezentacija kolonijalnog „Drugog“ koji, u ruskom slučaju, nije od metropole bio razdvojen morskim ili okeanskim prostranstvom.¹⁸ Ovo novo

15 „Za Rusiju, kao i za Zapad, kolonijalna područja igrala su ulogu konstituišućeg Drugog, ulogu koja je pomogla da se stabilizuje novostečeni 'evropski' identitet Rusije zapadno od Urala.“ (Bassin 2006: 47)

16 „Ruska kolonijalna vladavina je tu bila zasnovana na vojnoj moći, a ne na vlasti i znanju, te joj je nedostajao filozofski stav kojim se opravdavaju njena osvajanja kao civilizatorska misija.“ (Buckler 2009: 255)

17 „Suštinsko značenje ovih terminoloških promena bilo je jasno: Rusija je velika sila čije novo ime naglašava njeno mesto u evropskoj politici, kao i njeno zajedništvo sa evropskom civilizacijom.“ (Sunderland 2007: 36)

18 „Grubo rečeno, Said je raščistio put kojim naučnici koji se bave ruskom istorijom i kulturom moraju, pre ili kasnije, putovati – prema mom mišljenju – što pre, to bolje.“ (Thompson 2000: 32).

čitanje ruske književnosti preduzeto je radi demonstracije teze da je i ona, poput britanske i francuske književnosti epohe imperijalizma, bila deo nametanja „diskurzivne vlasti“ nad potčinjenim, nemim i egzotičnim *kolonijalnim* podanicima Ruske imperije.¹⁹

Dok su prethodno pomenute primene (post)kolonijalnog pristupa istraživanju Ruske imperije u osnovi ostale ograničene na studije istorije i književnosti, istraživanja sovjetske epohe i post-sovjetske transformacije Istočne Evrope i država-članica bivšeg Sovjetskog Saveza zahtevaju jednu znatno „elastičniju“ (re)interpretaciju koncepta (post)„kolonijalizama“. Polazište tih istraživanja predstavlja tumačenje Sovjetskog Saveza kao „imperije“ koje je, izvan hladnoratovske političke retorike, formulisano u nastojanju da se teorijski obrazloži njegov iznenadni slom.²⁰ Jedna od ključnih pretpostavki takozvanog „imperijalnog obrta“ (*Imperial turn*) koji je u decenijama nakon raspada Sovjetskog Saveza „doveo do snažnog rasta istraživanja onoga što se može nazvati *imperijalnom dimenzijom ruske i sovjetske istorije*“ (Kritika 2006: 706), bila je teza da, upravo s obzirom na tu dimenziju, postoji kontinuitet carske i boljševičke vladavine jer je, u oba slučaja, suverena vlast jednog političkog entiteta (metropole), kontrolisala unutrašnju i spoljnu politiku drugih političkih entiteta, ili podređenih periferija.²¹ Ovo naglašavanje kontinuiteta i strukturne sličnosti dva politička sistema koji su prema imperijalnom poretku zauzimali dijametralno suprotne stavove,²² suočava se sa brojnim teškoćama koje, u osnovi,

468

19 „Romantizovana (kavkaska) plemena u delima Puškina, Bestužev-Marlinskog i Ljermontova neosporno su podržavala neke od koncepata koji su bili od vitalnog značaja za ideologiju civilizatorske misije Rusije.“ (Layton 1994: 289)

20 „Sovjetski kolaps nije bio praćen samo eksplozijom nacionalizma i antiimperijalne mobilizacije, već je takođe uticao na eksploziju naučne literature o imperijama u kojoj su iznova pokrenuta fundamentalna pitanja – poput onih o tome šta su, kako nastaju i raspadaju se imperije, tako i onih o tome šta sledi nakon njih.“ (Beissinger 2005: 15)

21 U skladu sa definicijom „imperije“ M. Dojla: „Smatram da je imperija sistem interakcije između dva politička entiteta od kojih jedan, vladajuća metropola, kao nosilac efektivnog suvereniteta, vrši političku kontrolu nad unutrašnjom i spoljnom politikom drugog entiteta – podređene periferije.“ (Doyle 1986: 12)

22 „Ruski carevi su potpuno otvoreno nastojali da izgrade imperijalnu reputaciju kao sredstvo priznanja zakonitosti njihove vladavine, te su propagirali grandioznost svojih imperijalnih poduhvata kao osnove njihove moći, kako u zemlji, tako i u međunarodnim odnosim. Nasuprot tome, sovjetska država je stremila sasvim suprotnom cilju – da ubedi svoje građane i svet da ona, uprkos akcijama na osnovu kojih je na kraju stekla široko rasprostranjenu imperijalnu reputaciju, *nije imperija*. Spolja gledano, Sovjetski Savez je rođen kao post-imperijalna forma vlasti, kao građanska multinacionalna država koja za cilj ima modernizaciju društava kojima vlada i koja u ime klasne solidarnosti teži da prevaziđe nacionalne podele.“ (Beissinger 2008: 2) Sličnu tezu zastupa Teri Martin u knjizi o sovjetskoj nacionalnoj politici: „Lenjin i Staljin su veoma dobro shvatali opasnost od etikete ‘imperije’ u dobu nacionalizma. Nacionalne krize i konačni slom Habzburške monarhije veoma su uticale na Lenjina i Staljina koji su to videli kao pravu lekciju koja im je pokazivala opasnosti od toga da vas stanovništvo percipira kao

proizlaze iz primene statičnih ili „objektivističkih“ (strukturalističkih) definicija „imperije“ na „prvu zemlju socijalizma“. Jer, kako je s pravom istakao Ronald Suni, Sovjetski Savez uopšte nije bio formiran kao imperija, već je to naknadno postao, da bi tek *post festum*, svojim slomom dodatno potvrdio svoju „imperijalnu prirodu“ (Suny 1995). S druge strane, tezom o „sovjetskoj imperiji“ otvara se problem određenja karaktera „imperijalnog subjekta“ (metropole) koji se obično razrešava pribegavanjem diskursu nacionalizma u kome se sovjetsko „prijateljstvo naroda“ i „socijalistička federacija“ tumače kao puka maska za dominaciju Rusa kao „vladajuće nacije“ nad svim ostalim „potlačenim nacijama“ Sovjetskog Saveza i Istočnog bloka. Na taj način, teorije o *komunističkom* totalitarizmu bivaju „prevedene“ na jezik *nacionalne* dominacije i potčinjavanja, pa se totalitarna kontrola ideokratske države (partije) nad multinacionalnim društvom onda tumači kao imperijalna vladavina (jedne) nacije nad svim ostalim nacijama i etničkim zajednicama. Dok je tokom Hladnog rata takvo tumačenje imperijalnog karaktera sovjetske vlasti bilo prevashodno usmereno na pružanje podrške neruskim nacionalizmima (radi podsticaja „nacionalnog buđenja“ novih ili afirmacije nacionalizma „starih“ nacija), nakon sloma Sovjetskog Saveza ono je u novonastalim državama poslužilo kao osnova za formulisanje novog istoriografskog narativa u kome centralno mesto zauzima figura (nacionalne) žrtve i njene konačne emancipacije od spoljnog ognjetača. Fenomen je dovoljno poznat i iz ovdašnje, eks-jugoslovenske perspektive: „Elementi takvog nacionalističkog ponovnog pisanja istorije očiti su širom Centralne i Istočne Evrope – u njima se, po pravilu, nacije tog regiona postavljaju u poziciju nevine žrtve *drugih* nacija u žalopjkama o nizu herojskih, ali po svom rezultatu tragičnih (ranije vođenih) borbi za nacionalnu nezavisnost. Te nacije su čamile u tami inostrane okupacije, sve dok im svetlost oslobođenja nije povratila njihovo dugo gaženo dostojanstvo. Jedan rumunski pisac je iskovao termin '*lakrimogenesis*' za taj istoriografski žanr.“ (Hagen 1995: 665)

469

O rasprostranjenosti tog žanra svedoči i činjenica da Rusi – koje drugi vide kao imperijalne gospodare – takođe sebe često smatraju „žrtvama (sovjetske) imperije“.²³ „Tokom političke krize koja dovela do njegovog

‘imperiju’. Kao rezultat toga, Sovjetski Savez je postao prva multietnička država u svetskoj istoriji koja je sebe definisala kao anti-imperijalističku državu. *Oni nisu bili ravnodušni prema reči ‘imperija’ – eksplicitno su je odbacivali.*“ (Martin 2001: 19)

23 „Posle sloma Sovjetskog Saveza 1991. sve postsovjetske države prigrllile su retoriku postkolonijalnog oslobođenja. Čak je i u Ruskoj federaciji, samosvesnom nasledniku SSSR, glavni državni praznik – Dan Rusije (12. jun) – u narodu poznat kao ‘Dan nezavisnosti’. Njegov službeni naziv u vreme kada je 1992. godine proklamovan bio je ‘Dan proglašenja državne suverenosti Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike’

sloma, Sovjetski Savez je izvrgavan ruglu kao 'imperija' iz svih smerova političkog kompasa – ne samo od neprijateljskih stranih posmatrača koji su ga dugo pre toga tako karakterisali, već i od sovjetskih kritičara, kako ruskih, tako i neruskih. Nisu samo pripadnici nacionalnih inteligencija i političkih elita neruskih republika Sovjetskog Saveza počeli da koriste rečnik imperije i kolonijalizma kako bi diskreditovali režim, već su takođe to činili i obični Rusi.“ (Khalid 2007: 465) Imajući u vidu da granica koja deli (imperijalnu) dominaciju i (kolonijalnu) potčinjenost u sovjetskom slučaju nije pratila liniju razdvajanja homogeno shvaćenih „nacija“, Ruse možemo, poput Džefrija Hoskinga, smatrati istovremeno i „vladarima“ i „žrtvama“: „Sovjetski projekt nije bio eksperiment koji je sproveden samo od strane Rusa, već takođe i nad Rusima – to je bio eksperiment koji su sprovodili vladari protiv podanika, socijalisti protiv hrišćana, stanovnici građana protiv seljaka...“ (Hosking 2006: 406)

470

S obzirom na to da se proces ovladavanja prošlošću u postkomunizmu najčešće odvija umnožavanjem diskursa samoviktimizacije, decenije nakon sloma „realnog socijalizma“ možemo tumačiti kao svojevrsno kolektivno post-traumatsko stanje. U razumevanju tog stanja koncept „imperije“ kao analitičkog sredstva u tumačenjima sovjetske epohe mora biti dopunjen elementom subjektivne perspektive iz koje se prošlost bivšeg Drugog sveta opaža, opisuje i procenjuje kao *imperijalna*.²⁴ Prema Marku Bejsindžeru, dugotrajnost, obnavljanje i učestalo korišćenje koncepta „imperije“ kao praktično-političke kategorije ukazuju da na post-sovjetskom prostoru nisu veoma raširene samo imperijalne aspiracije, već i „sećanja na imperiju“ i „strahovi od nje“ koji, zajedno, snažno „oblikuju kulturu i politiku tog regiona“ (Beissinger 2008: 4). Rečju, nezavisno od rasprava o analitičko-saznajnim kapacitetima koncepta „sovjetske imperije“, trajnost i reprodukcija predstava o imperijalnoj prirodi sovjetske (ruske) vlasti predstavlja socijalnu činjenicu koja nam omogućava da post-sovjetski razvoj sagledavamo iz perspektive postkolonijalnih studija. Ili, kako to ističe Mur, jedan od

u znak slavljenja usvajanja te deklaracije koja je doneta još u okviru Sovjetskog Saveza, 12. juna 1990. godine. Taj praznik ne samo što ilustruje antiimperijalnu retoriku tada nastajuće demokratske elite Ruske republike, već takođe označava kako je u narodnoj imaginaciji Sovjetski Savez brzo stekao sve imperijalne karakteristike koje su potisnule prethodne predstave o njemu kao glavnom pokretaču etno-kulturne jednakosti i političkog oslobođenja“ (Gerasimov et al. 2013: 120).

24 „[Imperijalna] dominacija uključuje hijerarhiju i kontrolu – koje politički naučnici poput Majkla Dojla, Aleksa Motila ili Dejvida Lejka smatraju osnovnom strukturnom karakteristikama imperije kao analitičkog koncepta. *Ali, u praksi, imperija uključuje više od toga – ona, takođe, sadrži i jednu subjektivnu dimenziju...* Postoje dve dodatne karakteristike koje imperija obično uključuje: osećanje tuđinske ili strane prirode vlasti (čak i kada ta kulturna granica nije po svojoj prirodi etnička), kao i osećanje da se ta vlast vrši arbitrarno, samovoljno i samo u sopstvenom interesu.“ (Beissinger 2008:4)

najgorljivijih zagovornika takvog pristupa: „U periodu od pedeset ili dvesta godina, Rusija i, zatim, Sovjetski Savez ostvarivali su snažnu kolonijalnu kontrolu nad ogromnom teritorijom Zemlje. Mada je sada ta kontrola u velikom delu okončana, njene posledice još su veoma primetne u književnostima i kulturama postkolonijalnih post-sovjetskih država, uključujući i samu Rusiju. Naravno, kao što sam istakao, postojali su specifični načini rusko-sovjetske kontrole i njenih post-sovjetskih efekata koji se znatno razlikuju od standardnih englesko-francuskih slučajeva. Ali, da ponovim, uobičajeno privilegovanje englesko-francuskih primera kao standarda kolonijalizma u odnosu na koji su rusko-sovjetska iskustva devijacije je pogrešno jer ovekovečava već zastareli stav o centralnosti Zapada ili englesko-francuskog sveta. Mislim da je došlo vreme da se sa tom tradicijom prekine.“ (Moore 2011: 123)

3. Sovjetska imperijalna dominacija: između „okupacije“ i „civilizacijske misije“

471

Uprkos učestalim zalaganjima za primenu postkolonijalnog pristupa u istraživanju prošlosti i savremenosti bivših sovjetskih republika i država-članica nekadašnjeg „socijalističkog lagersa“, iz široko prihvaćenog uverenja o imperijalnom karakteru Sovjetskog Saveza retko se izvodi zaključak da su nove post-sovjetske države zaista bile „kolonije“ koje su sada, nakon urušavanja komunizma, nalik tipičnim „postkolonijalnim“ tvorevinama. Za većinu teoretičara iz istočnoevropskih zemalja teza o njihovom postkolonijalnom statusu nije prihvatljiva, pa u istoriografiji i društvenim naukama postkolonijalne studije ne nailaze na širu recepciju. Osnovni razlog za to ne leži toliko u pozivanju na postojanje (istina, ograničenog) suvereniteta tih država tokom socijalističke epohe, niti na činjenicu odsustva značajnijeg broja sovjetskih „kolonizatora“ u njima, koliko počiva na odbacivanju ocene po kojoj je sovjetska dominacija bila praćena elementom *kulturne superiornosti* koji je nužni pratilac klasične „kolonijalne situacije“. ²⁵ Naime, iako oštro kritikuju sovjetsku političku dominaciju i smatraju da su njihove zemlje bile izložene ekonomskoj eksploataciji, brojni istočnoevropski autori sopstvene države ne smatraju bivšim „kolonijama“ jer bi time implicitno potvrđivali postojanje izvesne „civilizacijske misije“ Sovjetskog Saveza. Jer, ako i prihvatimo tezu da je u istočnoevropskim

25 Jer, da podsetimo: „Kolonijalni projekt uključuje doslovno shvaćen proces stupanja na tuđu teritoriju i preuzimanja na njoj kontrole nad društvom i proizvodnjom kao i, na višem konceptualnom nivou, *post facto* objavu i širenje kulturne ideologije koja prisustvo kolonizatora opravdava njegovim superiornim znanjem i 'civilizacijom.' (Hiddelston 2009: 2)

zemljama tokom kratkog perioda posleratne izgradnje bila raširena vera u sovjetski tip socijalizma kao u efikasno sredstvo njihove ubrzane modernizacije i razvoja, teško možemo dokumentovati stanovište da je ta vera, osim u uskom krugu komunističke nomenklature, bila udružena sa osećanjem i prihvatanjem *inferiornosti* sopstvene (nacionalne) kulture. Naprotiv, u većini bivših socijalističkih (naročito centralnoevropskih) zemalja politička i ekonomska podređenost Sovjetskom Savezu bila je praćena uverenjem da je (istočno i centralnoevropska) „periferija“ bila i ostala kulturno superiornija od (sovjetske) „metropole“, što je, prema Muru, svojevrсни „*obrnuti kolonijalizam*“: „Prema standardnoj zapadnoj priči o kolonijalizmu, on je uvek udružen sa orijentalizacijom koja kolonizovanog predstavlja kao pasivnog, aistoričnog, ženstvenog ili varvarskog. Međutim, u ruskoj kolonizaciji Centralne Evrope taj odnos je obrnut zbog toga što je tokom bar nekoliko vekova Rusija iznova bivala opterećena strahom ili, povremeno, uverenjem da je kulturno inferiorna u odnosu na Zapad... Stanovnici Centralne Evrope često su na rusko-sovjetske kolonizatore gledali kao na Azijate.“ (Moore 2001: 121)²⁶ Zato su sovjetsku dominaciju stanovnici većine država Varšavskog pakta pre smatrali *okupacijom* nego kolonijalnom vladavinom, što je osamdesetih godina prošlog veka najjasnije artikulirano u debatama o „Srednjoj Evropi“ koja je, prema poznatoj Kunderinoj oceni, predstavljala „*oteti Zapad*“, superiorno „središte zapadne kulture“ koje je, hirom istorije, bilo predato na milost i nemilost (inferiornoj) „ruskoj civilizaciji“ (vid. Kundera 1984: 40).²⁷ Izbegavanjem diskursa kolonijalne potčinjenosti i naglašavanjem činjenice „okupacije“ s jedne strane pojačavao se žrtveni status ovih zemalja, dok se s druge, nakon sloma („spolja nametnutog“) socijalističkog eksperimenta, dodatno legitimisao njihov zahtev za „*povratak* u Evropu“.²⁸ Za razliku od kolonijalne

26 Ili, kako iz perspektive baltičkih republika ističe jedan tamošnji autor: „U pogledu Sovjetskog Saveza, odnos između kolonizatora i kolonizovanih bio je stoga obeležen ironičnim obrtom... Odnos sovjetske imperije i baltičkih zemalja se jednostavno ne uklapa u uobičajenu suprotnost civilizovane metropole i varvarske ili primitivne periferije koji je tipičan za tradicionalni pristup kolonijalnim odnosima.“ (Račevskis 2006: 166) Slično objašnjenje odbacivanja „kolonijalnog markera“ daje njegova koleginica: „Preferirajući da o sebi misle kao superiornim u odnosu na druge kolonizovane narode, baltički narodi smatraju da je njihovo trpanje u isti koš sa ostatkom kolonizovanog čovečanstva ne samo neprivačno, već i ponižavajuće – oni žele da budu deo ‘civilizovanog’ dela sveta.“ (Karletas 2006: 4)

27 „Intelektualci iz Istočno-centralne Evrope se snažno protive sugestiji o kulturnom kolonijalizmu koji je sproveo bivši Sovjetski Savez. U stvari, u tom području postoji svesni pokušaj da se naglase i identifikuju zapadni uticaji.“ (Deltcheva 1998: 558)

28 „Sami istočnoevropski narodi streme da se što više distanciraju od (post)sovjetske Rusije ističući za svoj strateški cilj ‘povratak u Evropu’ kojoj su, kako kažu, uvek pripadali. Stoga oni sovjetsku dominaciju prvenstveno predstavljaju u kategorijama okupacije, a ne kolonizacije. Ne bez osnove, istočnoevropski narodi su se bojali da bi

vladavine, „okupacija“ obično označava vremenski ograničeni period strane dominacije koji, iako predstavlja diskontinuitet u istorijskom razvoju okupirane zemlje, ne dovodi do dubokih i trajnih promena u identitetu ‘okupiranih nacija’ (vid. Platt 2013: 133–134).

Posmatrano iz te perspektive, dominantna paradigma post-komunističke „tranzicije“ znatno se razlikovala od problema i trajektorije postkolonijalnog razvoja. Naime, dok su postkolonijalna društava nakon uspešne emancipacije bila suočena sa problemom usklađivanja traganja za autohtonim tradicijama oslobođenim od naslaga kolonijalne dominacije sa nužnošću modernog razvoja, zemlje bivšeg realnog socijalizma su u direktnom preuzimanju postojećeg (liberalno-demokratskog) političkog i (tržišnog) ekonomskog sistema videle svoj povratak na magistralni put istorijskog razvoja oličen u „Evropi“ kojoj su, prema sopstvenom uverenju, oduvek pripadale: „Nasuprot ‘klasičnim’ postkolonijalnim statusu Indije ili Obale Slonovače, ‘okupirane’ teritorije Istočne Evrope nisu imale teškoća u obnovi svog ‘autohtonog’ identiteta i istovremenom nastavljanju modernizacije prema evropskom modelu jer su ta dva zadatka videle kao jedan“ (Platt 2013: 137). Percipirana na taj način, „socijalistička epoha“ svodi se na nesrećnu aberaciju istorijskog toka koju je moguće poništiti usvajanjem i ubrzanom primenom savremenih zapadnih institucionalnih aranžmana. Rečju, osnovnu prepreku široj recepciji postkolonijalne kritike u post-sovjetskim, „tranzitornim“ zemljama, predstavlja snažna težnja ovih društava da potvrde sopstveni (nasilno potisnuti i ponovno stečeni) „evropski identitet“.²⁹ Budući da je upravo kritika „evrocentrizma“ jedan od ključnih motiva i sadržaja postkolonijalnih studija, sasvim je razumljivo što one, uprkos njihovoj popularnosti u zapadnim akademskim krugovima, nisu bile inspirativne za teoretičare u post-sovjetskim državama. Njima Čakrabartijev programski zahtev o potrebi „provincijalizacije“ Evrope (*Provincializing Europe*) nije bio prihvatljiv jer se univerzalno-normativni status „Evrope“ ne može dovoditi u pitanje iz perspektive „periferije“ koja teži povratku sopstvenom „centru“.

Istina, sa globalnom krizom i postepenim gubitkom vere u brzu i uspešnu „tranziciju“, u bivšem „svetu socijalizma“ može se zapaziti obimnija

isticanje njihovog kolonijalnog statusa u sovjetskoj imperiji moglo otežati njihovu evroatlantsku integraciju.“ (Riabchuk 2013: 117)

29 Stoga N. Kondi naglašava činjenicu da je odredba „postkolonijalno“ neprihvatljiva, na primer, za većinu Čeha za koje je „post-sovjetska obnova usmerena kako prema reintegraciji u post-hladnoratovsku Evropu, tako i prema izgradnji nacije-države“. S druge strane, insistiranje na tezi o „sovjetskoj okupaciji“ umesto o „sovjetskom kolonijalizmu“ pokreće dilemu: „Da li je ispravno reći da su, na primer, Česi bili okupirani, dok su Uzbekistanci bili kolonizovani?“ (Condee 2006: 830).

receptija postkolonijalne kritike koja je usmerena u dva osnovna pravca. Prvim se prevashodno tematizuje prošlost jer se u sovjetskom „kolonijalnoj dominaciji“ traži i nalazi objašnjenje za postojeće deficite i ograničenja u demokratskoj rekonstrukciji post-sovjetskih društava. Takvim pristupom, „sovjetsko nasleđe“ identifikuje se kao osnova za uporno reprodukovanje brojnih negativnih karakteristika društvenog života i kao ključni element postsocijalističkih „hibridnih formi“ autoritarne i demokratske kulture. Ipak, „bar od početka novog milenijuma, postaje sve očiglednije da teleološki narativi koji su istoriju državnog socijalizma tretirali kao privremeno skretanje s puta modernizacije i demokratizacije po zapadnom modelu, više nisu dovoljni da objasne sve nevolje post-socijalističkog razvoja“ (Hladík 2011: 581). Tražeći potpunije objašnjenje brojnih „nevolja“ post-socijalizma, jedan broj autora je pod uticajem savremenih studija postkolonijalizma svoju kritičku refleksiju sa (sovjetske) prošlosti usmerio ka tematizovanju sopstvenog perifernog položaja u odnosu prema savremenom „Zapadu“ ili „Evropi“.³⁰ Razočarani učincima „tranzicije“, oni su zaključili da je u zemljama bivšeg Drugog sveta jedna kolonijalnu zavisnost sada zamenjena drugom – „neokolonijalnom“. Iako nisu evropske „kolonije“ u doslovnom smislu reči, one su (p)ostale evropske „periferije“ čiji odnos prema metropoli („Zapadu“) može biti opisan metaforom „samokolonizacije“: „Koncept samokolonizovanja može biti korišćen za kulture koje su podlegle kulturnoj moći Evrope i Zapada, a da praktično nisu bile osvajane i pretvorene u kolonije. Istorijske okolnosti transformisale su ih u izvankolonijalnu ‘periferiju’, lateralne posmatračke koji nisu direktno pogođeni niti značajnim kolonijalnim sukobima, niti podvrgnuti tehnikama kolonijalne vladavine. Ipak, iste te okolnosti stavile su ih u situaciju u kojoj su bile prinuđene da priznaju samoočiglednu stranu kulturnu dominaciju i dobrovoljno prihvate osnovne vrednosti i kategorije kolonijalne Evrope. Rezultat može biti nazvan ‘hegemonijom bez dominacije’“ (Kiossev 2008) Rečju, sa stanovišta postkolonijalne kritike istočnoevropska društva možemo smatrati osobitim slučajem hegemonije evropskog modela razvoja koji se u svojoj težnji ka univerzalizaciji ne oslanja toliko na direktnu kolonizaciju, koliko na mehanizme kulturne, „simboličke“ dominacije: „Savremeni intelektualci Istočne Evrope, to jest intelektualci koji žive u svetu posle 1989, sebe sve više vide u položaju podređenom u odnosu na centre u kojima se proizvodi i širi znanje, a koji se nalaze na Zapadu, i neki čak eksplicitno govore o intelektualnom

30 „Konačno, postkolonijalna teorija može možda postati važna ne samo za analize zavisnosti postsocijalističkih zemalja od njihove prošlosti kao sovjetske periferije, već takođe i za analize njihove sadašnje i buduće zavisnosti posle njihovog pretvaranja u margine Zapada.“ (Hladík 2011: 590)

neimperijalizmu, neokolonijalizmu ili samokolonizaciji, i otuda onda dolazi priča o postkolonijalizmu“ (Todorova 2006: 33). Uobičajeni otpori takvoj dominaciji – najčešće formulisani u ime odbrane suvereniteta „nacije-države“ i/ili autohtonosti nacionalne kulture – ne dovode u pitanje univerzalno važenje evropskog istorijskog iskustva te ih možemo smatrati „derivativnim diskursima“ (Chatterjee) jer su izvedeni iz temeljnih kategorija upravo tog iskustva. Stoga, uprkos širenju nezadovoljstva „Evropom“ i gubitkom poverenja u „Zapad“, postkolonijalni teorijski pristup, izuzev u radovima o rodnim studijama i književnoj kritici, u društvenoj teoriji i historiografiji post-sovjetskih zemalja retko nailazi na širu recepciju: „Ni glavni predstavnici postkolonijalnih studija još uvek ne uključuju postkomunistički svet u sferu svog interesovanja, ni vodeći istraživači postkomunizma ne žure da postkolonijalnu metodologiju uključe u svoja radna oruđa“ (Riabchuk 2013: 116).

475

Zaključak

Vremenski paralelizam glavnih tokova post-sovjetskih i postkolonijalnih studija, kao i debate o mogućnostima njihove plodotvorne sinteze, obnavljaju stari spor o mogućnosti *opšteg* važenja metodologije i teorijskih koncepata nastalih u *posebnim* socijalnim i istorijskim okolnostima. Iskustvo zapadne kolonijalne vladavine, borba antikolonijalnih pokreta, sticanje političke nezavisnosti zemalja Trećeg sveta, kao i njihova (post-kolonijalna) kulturna „hibridnost“ i zavisnost od bivših metropola predstavljaju istorijski određenu pozadinu ranih ili „klasičnih“ postkolonijalnih studija: „Iako postkolonijalizam ima univerzalističke pretenzije, njegova geneza i razvoj jasno su vezani za indijski potkontinent i Afriku tokom XIX i XX veka.“ (Todorova 2006: 17) Debate povodom primene postkolonijalnog pristupa u istraživanjima istorije i savremenosti (sovjetskog i post-sovjetskog) „Drugog sveta“ tiču se upravo mogućnosti, opravdanosti i heurističke vrednosti ovih pretenzija na opštu primenljivost metoda i koncepata razvijenih u okviru postkolonijalnih studija. Autori koji smatraju da je socijalizam sovjetskog tipa bio jedna od varijanti kolonijalne dominacije, te da su post-sovjetske zemlje u postkolonijalnom položaju (bilo spram Sovjetskog Saveza u prošlosti, bilo spram „Zapadne Evrope“ u sadašnjosti), sklone su da zanemare brojne (institucionalno-političke i ekonomske) osobenosti nekadašnjeg „sveta socijalizma“. U tome, a ne u samoj „pomodnosti“ postkolonijalnih studija, koje produžavaju „hegemoniju zapadnoevropskih kategorija u humanističkim naukama“ (Burbank 2012: 352), vidim osnovni problem univerzalizacije postkolonijalnog pristupa. U tom pogledu, slažem se sa stavom Alekseja Jurčaka (Yurchak) prema kome se „bilo

kakve paralele između socijalizma i kolonijalizma [...] mogu praviti jedino uz krajnji oprez kako bi se izbeglo njihovo poistovećivanje na račun postojanja dubokih političkih, etičkih i estetičkih razlika između ovih projekata“ (Yurchak 2006: 9). To, naravno, ne znači da postkolonijalna kritika ne može, naročito u studijama kulture, biti produktivno korišćena kako u analizama savremenog postsocijalizma, tako i u istraživanju ruske i sovjetske prošlosti. Ipak, u odnosu na post-sovjetsku Istočnu Evropu, postkolonijalne studije znatno lakše nalaze primenu u istraživanjima istorijskog i savremenog razvoja „unutrašnjeg“ prostora bivšeg Sovjetskog Saveza koji se danas obično naziva „evroazijskim“. Iako opterećen sopstvenom istorijom (vid. Subotić 2004), kao i savremenom (geo)političkom (zlo)upotrebom, sam ovaj koncept (kao svojevrsna „anti-paradigma“ – Hagen 2004) nas upućuje na postojanje brojnih „hibridnih“ kulturnih karakteristika i „zona kontakta“ na ovom području. Pošto je postkolonijalna kritika zainteresovana za dekonstrukciju esencijalističkih koncepata „Istoka“ i „Zapada“, kao i jednosmerno-teleološki shvaćenog procesa modernizacije, u ruskom i sovjetskom istorijskom iskustvu ona može naći obilje materijala za razmatranje. U tom razmatranju, uvid u dve osnovne razlike u odnosu na klasični model zapadnog kolonijalizma – ambivalentni odnos Ruske imperije prema svom (ne)evropskom identitetu, kao i uloga sovjetske države u nacionalnoj izgradnji „ugnjetenih“ naroda sa imperijalnih periferija (vid. Martin 2004) – predstavlja, prema mom mišljenju, polazište za plodnu primenu postkolonijalne kritike. On nam ne omogućava samo razumevanje onih formi ruskog kolonijalizma (prevashodno onog na području Centralne Azije) koji je blizak zapadnom modelu,³¹ već nam otvara i znatno širu temu fenomena „unutrašnjeg kolonijalizma“ (Etkind 2011), u kome je kulturna, a ne etnička distanca, osnov kolonijalne dominacije elite (države) nad narodom (društvom).

Bibliografija

Abashin, Sergey; Edgar, Adrienne; Luehrmann Sonja; Gapova, Elena (2008), „Roundtable: *Sub Altera Specie* – A View at Postcolonial Paradigm from inside Russian/Soviet History“, *Ab Imperio* 2: 80–92.

31 „Srednja Azija u sastavu Ruske imperije i Sovjetskog Saveza je tema koja je verovatno najbliža kolonijalnim i postkolonijalnim istraživanjima. Tu bez teškoća nalazimo različite forme dominacije kolonizatora, kao i različite forme otpora kolonizovanih; orijentalizam i stvaranje evrocentričnih klasifikacija/kategorizacija; potčinjavanje ‘tela’ novim tehnologijama kontrole, itd. Mnogobrojne paralele između razvoja Srednje Azije tokom poslednjih 150–200 godina i razvoja, na primer, britanskih i francuskih kolonijalnih teritorija u Africi i Južnoj/Jugoistočnoj Aziji su toliko očigledne da pitanje o mogućnosti i opravdanosti njihovog poređenja u okviru izvesnih opštih konceptualnih shema, prema mom mišljenju, uopšte se ne postavlja.“ (Abashin et al. 2008: 86)

- Adams, Laura (2008), „Can We Apply Postcolonial Theory to Central Eurasia?“, *Central Eurasian Studies Review* 7 (1): 2–7.
- Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen (2001), *Key Concepts in Post-Colonial Studies*, London and New York: Routledge.
- Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen (2004), *The Empire Writes Back: Theory and practice in post-colonial literatures*, (2nd edition), London and New York: Routledge.
- Bassin, Mark (2006), „Geographies of imperial identity“, in: *Cambridge History of Russia: Imperial Russia 1689–1917*, (Edited by A. Lieven), Cambridge University Press: 45–63.
- Beissinger, Mark (2005), „Rethinking Empire in the Wake of Soviet Collapse“, in: Zoltan Barany and Robert G. Moser (Eds.), *Ethnic Politics and Post-Communism: Theories and Practice*, Ithaca, NY: Cornell University Press: 14–45.
- Beissinger, Mark (2008), „The Persistence of Empire in Eurasia“, *AAASS News Net*. 48 (1): 1–8.
- Buckler, Julie A. (2009), „What comes after “Post-Soviet” in Russian studies?“, *PMLA* 124 (1): 251–263.
- Burbank, Jane [Бёрбанк, Джейн] (2012), „Связанные законом: подданные, служащие и имперский суверенитет в Казанской губернии, 1890–1917 годы“, u: *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России* (Сб. статей под ред. А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина), Москва: Новое литературное обозрение: 349–375.
- Chakrabarty, Dipesh (2000), *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton: Princeton University Press.
- Chakrabarty, Dipesh (2000a), „Subaltern Studies and Postcolonial Historiography“, *Nepantla: Views from South* 1 (1): 9–32.
- Chari, Sharad and Verdery, Katherine (2009), „Thinking between the Posts: Postcolonialism, Postsocialism, and Ethnography after the Cold War“, *Comparative Studies in Society and History* 51 (1): 6–34.
- Chatterjee, Partha (2006), „A Brief History of Subaltern Studies“, *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*, Gunilla Budde / Sebastian Conrad / Oliver Janz (Hg.), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht: 94–104.
- Chernetsky, Vitaly (2003), „Postcolonialism, Russia and Ukraine“, *Ulbandus Review* 7: 32–62.
- Ćirjaković, Zoran (2012), „Subalterne studije i tumačenje postjugoslovenskog prostora“, *Godišnjak FPN*, Beograd, (12): 91–112.
- Condee, Nancy (2006), „The Anti-imperialist Empire and After: In Dialogue with Gayatri Spivak’s Are You Postcolonial?“, *PMLA* 121 (3): 829–831.
- Cooper, Frederick (2005), *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Berkeley: University of California Press.
- Cooper, Frederick and Stoler, Ann Laura (1997), „Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda“, *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Berkeley: University of California Press: 1–48.
- Deltcheva, Roumiana (1998), „The Difficult Topos In-Between: The East Central European Cultural Context as a Post-Coloniality“, *Sarmatian Review* 03: 557–562.
- Doyle, Michael (1986), *Empires*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Eagleton, Terry (1999): „In the Gaudy Supermarket“, *London Review of Books* 21 (10): 3–6.

- Etkind, Alexander (2011), *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, London: Polity press
- Gerasimov, I; Glebov S; Mogilner, M. (2013), „The Postimperial meets the Postcolonial: Russian Historical Experience and the Postcolonial Moment“, *Ab Imperio* 2: 97–135.
- Hagen, Mark von (1995), „Does Ukraine Have a History?“, *Slavic Review* 54 (3): 658–673.
- Hagen, Mark von (2004), „Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-Paradigm for the Post-Soviet Era“, *American Historical Review* 109 (2): 445–468.
- Hiddelston, Jane (2009), *Understanding Postcolonialism*, Stocksfield: Acumen Publishing.
- Hladík, Radim (2011), „A Theory's Travelogue: Post-Colonial Theory in Post-Socialist Space“, *Teorie vědy / Theory of Science*, Praha, XXXIII (4): 561–590.
- Hokanson, Katya (2008), *Writing at Russia's Borders*, Toronto: Toronto University Press.
- Hosking, Geoffrey (2006), *Rulers and Victims: The Russian in the Soviet Union*, Cambridge: Harvard University Press.
- Karletas, Violeta (2006), „Baltic Postcolonialism and its Critics“, in: *Baltic Postcolonialism*, (ed. Violeta Kelertas), Amsterdam and New York: Rodopi: 1–10.
- Khalid, Adeeb (2007), „Introduction: Locating the (post-)colonial in Soviet history“, *Central Asian Survey* 26 (4): 465–473.
- Kiossev, Alexander (2008), „The Self-Colonizing Metaphor“ (internet) dostupno na: <https://uni-sofia.academia.edu/AlexanderKiossev> (pristupljeno: 16. jula 2014).
- Kritika (2006), „The Imperial Turn“ (From the Editors), *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 7 (4): 705–712.
- Kundera, Milan (1984), „Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope“, *Češko pitanje*, (ur. Biserka Rajčić), Beograd, 1990, str. 63–75 (prevod s češkog B. Rajčić).
- Layton, Suzan (1994), *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, Terry, (2001), *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca: Cornell University Press.
- Moore, Chioni David (2001), „Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique“, *PMLA* 116 (1): 111–128.
- Parry, Benita (1997), „The Postcolonial: Conceptual Category or Chimera?“, *The Yearbook of English Studies* 27: 3–21.
- Pletsch, Karl (1981), „The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labor, circa 1950–1975“, *Comparative Studies in Society and History* 23 (4): 565–590.
- Platt, Kevin (2013), „Occupation versus Colonization: Post-Soviet Latvia and the Provincialization of Europe“, in: U. Blacker, A. Etkind and J. Fedor (eds.), *Memory and Theory in Eastern Europe*, New York: Palgrave Macmillan: 125–147.
- Prakash, Gyan (1994), „Subaltern Studies as Postcolonial Criticism“, *The American Historical Review* 99 (5): 1475–1490.
- Pratt, Merry Louise (1992), *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London: Routledge.
- Quayson, Ato (2000): *Postcolonialism: Theory, Practice or Process?*, Cambridge: Polity Press.

- Račevskis, Kārlis (2006), „Toward a Postcolonial Perspective on the Baltic States“, In: Violeta Kelertas (ed.), *Baltic Postcolonialism*, Amsterdam and New York: Rodopi: 165–186.
- Ram, Harsha (2003), *The Imperial Sublime: A Russian Poetics of Empire*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Ram, Harsha (2006), „Between 1917 and 1947: Postcoloniality and Russia-Eurasia“, *PMLA* 121 (3): 831–833.
- Riabchuk, Mykola [Рябчук, Микола], (2013), „Разновидности колониализма: О возможностях применения постколониальной методологии к изучению посткоммунистической Восточной Европы“, *Политическая концептология* (3): 116–125.
- Shohat, Ella (1992), „Notes on the *Post-Colonial*“, *Social Text* 31/32: 99–113.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2006), „Are You Postcolonial? To the Teachers of Slavic and Eastern European Literatures“, *PMLA* 121 (3): 828–829.
- Subotić, Milan (2004), *Put Rusije: Evroazijsko stanovište*, Beograd: Plato.
- Subotić, Milan (2013), „Edvard Said i ‘ruski orijentalizam’“, *Treći program II* (158): 115–139.
- Sunderland, Willard (2007), „Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteen Century“, in: J. Burbank, M. Hagen and A. Remnev (eds.), *Russian Empire. Space, People, Power, 1700–1930*, Bloomington: Indiana University Press: 33–66.
- Sunderland, Willard (2010), „The Ministry of Asiatic Russia: The Colonial Office That Never Was but Might Have Been“, *Slavic Review* 69 (1): 120–150.
- Suny, Ronald Gregor. (1995), „Ambiguous Categories: States, Empires, and Nations“, *Post-Soviet Affairs* 11,(2): 185–196.
- Thompson, Ewa (2000), *Imperial knowledge: Russian Literature and Colonialism*, Westport: Greenwood Press.
- Todorova, Marija (2006), *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek (drugo izdanje; prevod s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen).
- Young, Robert (2001), *Postcolonialism: An Historical Introduction*, Malden MA: Blackwell Publishing.
- Yurchak, Alexei (2006), *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton University Press.

479

Milan Subotić

Postcolonial Studies and Post-Soviet Societies:
The Possibilities and the Limitations of their Intersection

Abstract

Starting with a short review of the postcolonial studies' origins, this paper considers the question of their application in the study of history and contemporary state of the post-Soviet societies. Aspirations of the leading theorists of postcolonial studies not to restrict their field of research on the relation of imperial metropolises (First World) and its (post)colonial periphery (Third World) have not met with the acceptance in post-Soviet societies' academia. With the exception of the famous debates on „the Balkans“ that are not the subject of this paper, the paradigm of post-colonialism is rarely used in the interpretation of past and present of the former socialist states (Second World). Rejecting the thesis of their own (post)colonial status in

most of Eastern European countries is usually based on a rejection of the assumption of the Soviet-style communism's „civilizing mission“. From the same perspective, the Soviet Union is not considered a colonial metropole, but an occupying force, and the epoch of socialism is interpreted as externally imposed breach of the historical developments based on the European model. On the other hand, the concept of these countries' transition opens up the issue of their (post)colonial status in relation to „Europe“ as the center of economic, political and cultural power. Therefore, the postcolonial critique of post-Soviet societies is more often focused on the thematisation of neo-imperial domination and neo-colonial dependency phenomena, than on the explanation of their socialist past. The author's opinion is that it doesn't mean that a number of concepts of postcolonial theory – such as „internal colonialism“ – cannot be productively used to a fuller understanding of the Soviet past, nor that in the interpretation of post-Soviet realities' „hybrid forms“ the postcolonial studies cannot be of use.

Keywords: postcolonialism, post-Soviet societies, colonialism, empire, internal colonialism, subaltern studies